

# Het gezichtspunt voor mijn schrijverswerkzaamheid

door  
S. Kierkegaard

Kopenhagen  
1859

# Over mijn schrijverswerkzaamheid

door  
S. Kierkegaard

Kopenhagen  
1851

# De gewapende neutraliteit

door  
S. Kierkegaard

onuitgegeven manuscript  
1848-1849

Vertaling Michal van Zelm  
Verklarende noten Paul Cruysberghs  
Eindredactie Annelies van Hees en Onno Zijlstra  
Met een nawoord van Richard Purkarthofer

# Inhoud

## Het gezichtspunt voor mijn schrijverswerkzaamheid

Inleiding	15
Eerste deel	19
A. De dubbelzinnigheid of dupliciteit in heel het schrijverschap: of de schrijver een esthetisch schrijver is dan wel een religieus schrijver	19
B. De verklaring: dat de schrijver religieus schrijver is en was	22
Tweede deel. De hele schrijverswerkzaamheid beschouwd, en wel vanuit het gezichtspunt dat de schrijver religieus schrijver is	29
Hoofdstuk I	29
A. De esthetische productiviteit. Waarom er met esthetische productiviteit begonnen werd, of: wat deze productiviteit in het licht van het geheel begrepen te betekenen heeft	29
§ 1. Dat 'de christenheid' een ontzaglijke zinsbegoocheling is	29
§ 2. Dat je, als het je waarachtig moet lukken een mens naar een bepaalde plek te leiden, er allereerst voor moet zorgen hem op te zoeken waar hij is, en daar te beginnen	33
§ 3. De zinsbegoocheling dat religiositeit en christendom dingen zijn waarbij je pas je toevlucht zoekt wanneer je ouder wordt	36

§ 4. Dat je, ook al wil een mens niet mee naar waar je hem tracht te leiden, toch een ding voor hem kunt doen: hem dwingen aandachtig te zijn	39
§ 5. Dat heel de esthetische productiviteit in het licht van het geheel van de productiviteit bezien een bedrog is, hetgeen toch op een bijzondere manier moet worden begrepen	42
B. <i>Afsluitend naschrift</i>	44
C. De religieuze productiviteit	44
Besluit	45
 Hoofdstuk II. De ongelijkheid van mijn persoonlijke existen overeenkomstig de wezensongelijkheid van de productiviteit	46
A. Het persoonlijke existen in relatie tot de esthetische productiviteit	47
B. Het persoonlijke existen in relatie tot de religieuze productiviteit	53
 Hoofdstuk III. De rol van de Voorzienigheid in mijn schrijverschap	61
 Epiloog	83
Besluit	87
 Bijlage	91
‘De enkeling’. Twee ‘notities’ betreffende mijn schrijverswerkzaamheid	93
 Voorwoord	95
 Nr. 1. Bij de dedicatie aan ‘die enkeling’	97
Nr. 2. Iets over de verhouding van mijn schrijvers- werkzaamheid tot ‘de enkeling’	106
 Naschrift (1849)	119
Bij de ‘Twee notities’. Naschrift (maart 1855)	120

## Over mijn schrijverswerkzaamheid

De rekenschap	127
Een bijblad	135
Mijn positie als religieus schrijver in 'christenheid', en mijn tactiek	137
1. Mijn positie	137
2. Mijn tactiek	138

## De gewapende neutraliteit

'De gewapende neutraliteit' of mijn positie als christelijk schrijver in de christenheid	147
Nawoord van Richard Purkarthofer	161
Bij de vertaling	179
Verklarende noten	181
Register van personen en zaken	209

# Het gezichtspunt voor mijn schrijverswerkzaamheid

directe mededeling,  
verslag aan het nageslacht

door

S. KIERKEGAARD

Kopenhagen

Uitgegeven door P. CHR. KIERKEGAARD<sup>1</sup>

Bianco Luno's boekdrukkerij, door F.S. Muhle

Uitgeverij C.A. Reitzel

1859

## Inleiding

11

In de loop van mijn schrijverswerkzaamheid is er een punt bereikt waarop het uitvoerbaar is, waarop ik ernaar verlang te doen wat ik nu dus als mijn plicht beschouw: eens en voor al zo direct, zo open en zo duidelijk mogelijk te verklaren wat wat is, wat ik als schrijver beweer te zijn. Het ogenblik is daar nu – hoe ongunstig ook, in een ander opzicht<sup>4</sup> – geschikt voor, deels doordat, zoals gezegd, dit punt bereikt is, deels doordat ik in de literatuur nu voor de tweede keer mijn eersteling tegenkom, de tweede oplage van *Of/Of* die ik niet eerder heb willen laten verschijnen.<sup>5</sup>

Er is een tijd van zwijgen, en een tijd van spreken.<sup>6</sup> Zolang ik het in religieuze zin als mijn plicht beschouwde absolute stilte in acht te nemen heb ik op alle mogelijke manieren getracht het stilzwijgen te bewaren. Ik heb ook niet gearzeld – wat verband houdt met het zwijgen, de raadselachtigheid en de dubbelheid – om mijn streven in *eindige* zin tegen te werken. Wat ik in dit opzicht heb gedaan heeft men misverstaan, uitgelegd als trots, als hoogmoed en als God weet wat nog meer.<sup>7</sup> Aangezien ik het in religieuze zin als mijn plicht beschouwde te zwijgen heb ik niet de minste moeite gedaan dit misverstand uit de weg te ruimen. Maar ik beschouwde te zwijgen als mijn plicht omdat het schrijverschap nog niet zo volledig was gevormd dat het begrip ervan [Forstaaelsen] op iets anders had kunnen uitlopen dan op misverstand [Misforstaaelse].

De inhoud van deze korte tekst is dus: wat ik als schrijver werkelijk ben, dat ik religieus schrijver ben en was, dat heel mijn schrijverswerkzaamheid zich tot het christendom verhoudt, tot dit probleem: christen te worden, met als direct en indirect polemisch mikpunt

de ontzaglijke zinsbegoocheling: de christenheid, of dat in een land gewoon alle mensen zomaar christen zijn.

12 Ik wil iedereen wie de zaak van het christendom werkelijk na aan het hart ligt verzoeken – en hoe ernstiger hij zich ermee verbindt, des te dringender wil ik hem verzoeken – kennis te nemen van deze korte tekst, niet nieuwsgierig, maar bedachtzaam, zoals je een religieuze tekst leest. De mate waarin een | zogenaamd esthetisch publiek plezier beleefd heeft of zou kunnen beleven aan het lezen van of in het esthetische deel van de productiviteit, dat het incognito en het bedrog in dienst van het christendom is: dat is me natuurlijk, in het licht van het geheel begrepen, onverschillig; want ik ben religieus schrijver. Aangenomen dat een dergelijke lezer het afzonderlijke esthetische werk volkomen begrijpt en waardeert: wat het geheel betreft, begrijpt hij me verkeerd, aangezien hij het niet in het licht van het religieuze geheel van de schrijverswerkzaamheid begrijpt. Aangenomen daarentegen dat iemand die de schrijverswerkzaamheid in het licht van het religieuze geheel begrijpt een enkel esthetisch werk wellicht niet meteen begrijpt, dan is dit misverstand slechts iets bijkomstigs.

Wat ik hier schrijf, is bedoeld ter oriëntatie en als getuigenis; het is geen verdediging of een apologie. Waarachtig, ook al was het op geen enkel ander, op dit punt meen ik iets gemeen te hebben met Socrates. Want zoals zijn demon, toen hij was aangeklaagd en hij berecht zou worden door ‘de menigte’, hij die zich ervan bewust was een godsgeschenk te zijn, zoals zijn demon hem verbood zichzelf te *verdedigen* – hoe ongepast en met zichzelf in tegenspraak zou dat ook niet geweest zijn!<sup>8</sup> –, zo is er iets in mij en in het dialectische van mijn verhouding wat het onmogelijk maakt en wat het op zichzelf onmogelijk maakt om een ‘verdediging’ te voeren voor mijn schrijverswerkzaamheid. Ik heb me veel laten welgevalen; ik hoop – maar wie weet: misschien zal de toekomst milder zijn dan het verleden – me meer te zullen laten welgevalen zonder mezelf te verliezen; het enige waarin ik me niet zou kunnen schikken, en wat ik niet zou kunnen doen zonder mezelf en het dialectische van mijn verhouding te verliezen (juist dat waarin ik me niet zou kunnen schikken) is mezelf te *verdedigen* qua schrijver; het zou een onwaarheid zijn die, al hielp ze me op ijdele wijze heel de wereld te winnen,<sup>9</sup> in eeuwige

zin mijn ondergang zou betekenen. Deemoedig ten overstaan van God, en ook van mensen, weet ik wel wat ik *persoonlijk* misdaan kan hebben, maar ik weet ook met God dat juist mijn schrijverswerkzaamheid een onweerstaanbare aansporing van een innerlijke drang was, de enige mogelijkheid voor een zwaarmoedige, een redelijke poging van een diep vernederde, een boetvaardige om met iedere opoffering en inspanning in dienst van de waarheid zo mogelijk weer iets goed te maken. En ik weet daarom met God, voor wiens ogen deze onderneming genade verwierf en verwerft, verheugd als ze is in zijn bijstand, dat ik me wat betreft mijn schrijverschap niet hoeft te verdedigen ten overstaan van mijn tijdgenoten; want als ik in dat opzicht al een rol vervul, dan is die niet die van de schuldige, noch die van verdediger, maar die van aanklager.

| Mijn tijdgenoten aanklagen doe ik echter ook niet, juist omdat ik het in religieuze zin als mijn plicht heb opgevat om de waarheid zo in zelfverloochening te dienen dat het mijn opgave was om op alle mogelijke manieren te verhinderen dat ik de achtenswaardige zou worden, de geliefde. Alleen hij die zich een begrip heeft gevormd van wat waarachtige zelfverloochening inhoudt, alleen hij kan mijn raadsel oplossen en inzien dat het om zelfverloochening gaat. Hij die dat niet heeft gedaan zal mijn manier van doen wel eigenliefde noemen, trots, eigenzinnigheid of waanzin, wat ik hem allemaal, consequent, niet kwalijk neem; want ik draag daar in dienst van de waarachtige zelfverloochening immers zelf toe bij. Er is onvoorwaardelijk één ding dat niet op een rumoerige bijeenkomst, of door het hooggeëerd publiek, of in een halfuurtje te bevatten is, en dat is: wat christelijke zelfverloochening inhoudt. Om dat te begrijpen, daarvoor is veel vrees en beven nodig,<sup>10</sup> stille afzondering, en dat voor lange tijd.

Dat ik het waarachtige dat ik aanvoer heb begrepen, daarvan ben ik heilig overtuigd; dat mijn tijdgenoten, in zoverre ze niet hetzelfde begrijpen, wanneer ze dan in de eeuwigheid zijn ontslagen van vele storende bekommernissen en moeilijkheden waarvan ik gevrijwaard ben geweest, en ze in de eeuwigheid de stilte van de ernst hebben gevonden, eenzaamheid en genoeg tijd om te denken: dat ze dan, goedschiks of kwaadschiks, genoodzaakt zullen zijn hetzelfde te begrijpen, daarvan ben ik evenzeer overtuigd. Hoeveel onbegrip me dan ook ten deel mag zijn gevallen (want dat ik me daar zelf



## Eerste deel

---

15

### A

De dubbelzinnigheid of dupliciteit in heel het schrijverschap:<sup>\*</sup> of de schrijver een esthetisch schrijver is dan wel een religieus schrijver

Hier komt het er dus op aan te bewijzen dat er een dergelijke dupliciteit *is*, van begin tot eind. Het is immers niet zoals doorgaans het geval is met een vermoedelijke dubbelheid, dat anderen haar hebben ontdekt en de opgave voor de persoon in kwestie erin bestaat aan te tonen dat ze er *niet is*. Geenszins, juist het omgekeerde. In zoverre de lezer de dupliciteit niet voldoende zou hebben opgemerkt bestaat de opgave voor de schrijver erin het zo evident mogelijk te maken dat die er is. Dat wil zeggen: de dupliciteit, de dubbelzinnigheid is een bewuste dubbelzinnigheid, is iets waarvan de schrijver meer dan

---

\* Om het bij de hand te hebben, hier de titels van de boeken. *Eerste afdeling* (esthetische productiviteit): *Of/Of; Vrees en beven; De herhaling; Het begrip angst; Voorwoorden; Filosofische kruimels; Stadia op de levensweg* – en achttien opbouwende toespraken die achtereenvolgens uitkwamen. *Tweede afdeling*: *Afsluitend onwetenschappelijk naschrift*. *Derde afdeling* (zuiver religieuze productiviteit): *Opbouwende toespraken in verschillende geest; Wat de liefde doet; Christelijke toespraken* – en een kort esthetisch artikel: ‘De crisis en een crisis in het leven van een actrice’.<sup>11</sup>

wie ook op de hoogte is, is de wezenlijke dialectische bepaling van het hele schrijverschap en heeft daarom een diepere grond.

16 Maar is het ook zo, is er sprake van een dusdanig doorgevoerde dupliciteit? Kan het geval niet op een andere manier worden verklaard, dat het om een | schrijver gaat die eerst esthetisch schrijver was en die in de loop der jaren *veranderde* en religieus schrijver werd? Ik zal er nu niet op ingaan dat als dat het geval was, dat de schrijver dan wel geen boek als het onderhavige geschreven zou hebben, het zeker niet op zich hebben genomen een overzicht te geven van heel de productiviteit, en allerminst daartoe het moment hebben gekozen waarop hij juist zijn eersteling weer tegenkomt. Ik zal er ook niet op ingaan dat het toch merkwaardig zou zijn dat een dergelijke verandering zich in de loop van zo weinig jaren zou voltrekken. Wanneer er anders sprake van is dat een van oorsprong esthetisch schrijver religieus schrijver wordt, dan liggen daar doorgaans toch wel enkele jaren tussen, waardoor men voor de verklaring van de verandering niet ver hoeft te zoeken, dat die er namelijk mee samenhangt dat de schrijver werkelijk beduidend ouder is geworden. Hier zal ik echter niet op ingaan; want ook al zou het merkwaardig zijn, bijna onverklaarbaar, ook al zou men erdoor worden aangespoord welke andere verklaring dan ook te zoeken en te vinden: onmogelijk zou het toch niet zijn dat een dergelijke verandering in de loop van drie jaar op zou treden. Ik wil daarentegen aantonen dat het onmogelijk is om het geval op deze manier te duiden. Wie de kwestie namelijk aan een nadere beschouwing onderwerpt, zal zien dat er geen periode van drie jaar is ingeruimd voor het intreden van de verandering, maar dat de verandering samenvalt met het begin, dat wil zeggen, dat de dupliciteit er van het begin af aan al is. Want gelijktijdig met *Of/Of* verschenen *Twee opbouwende toespraken*.<sup>12</sup> De dupliciteit in diepere zin, dat wil zeggen, in de zin van heel het schrijverschap, was geenszins die waarvan er indertijd sprake was: eerste en tweede deel van *Of/Of*. Nee, de dupliciteit was: *Of/Of* – en *Twee opbouwende toespraken*.

Het religieuze is meteen aanwezig, van het begin af aan. Omgekeerd is het esthetische er weer tot op het laatste ogenblik. Nadat er gedurende twee jaar enkel en alleen religieuze teksten waren

# Over mijn schrijverswerkzaamheid

door

S. KIERKEGAARD

Kopenhagen

uitgegeven door universiteitsboekhandel C.A. Reitzel

gedrukt door Kon. hofdrukker Bianco Luno

1851

## De rekenschap

---

11

Kopenhagen, maart 1849

Als een land klein is, dan zijn allicht de proporties in dat kleine land in alle opzichten gering. Dat geldt ook voor het schrijverswereldje; het honorarium en alles wat daarbij hoort, zal maar onbeduidend zijn, schrijver te zijn – tenzij je dichter bent, en dan liefst dramatisch,<sup>2</sup> of als je studieboeken schrijft of anderszins van ambtswege productief bent – zo ongeveer de meest afgedankte, de minst zekere, toch eigenlijk wel de ondankbaarste aanstelling die er is. Leeft er nu een enkel iemand die het in zich heeft schrijver te worden, is hij daarbij zo gelukkig over wat vermogen te beschikken, laat hem dan schrijver worden, maar dan wel zo goed als voor eigen rekening. Dit is overigens helemaal in orde; daar valt verder niets over te zeggen; zo moet de enkeling zijn idee metterdaad liefhebben, alsook het volk waartoe hij behoort, de zaak die hij dient, de taal die hij als schrijver de eer heeft te schrijven.<sup>3</sup> En zo zal het ook gaan waar er eendracht is tussen de enkeling en het volk, dat dan in het gegeven geval deze enkeling weer een beetje erkentelijk zal zijn.

Of mij hiervan op enigerlei wijze het tegendeel te beurt zou zijn gevallen, of ik door iemand of door verschillende mensen ondankbaar behandeld zou zijn: dat gaat toch eigenlijk mij niet aan, maar vooral hun, en dat blijft hun zaak. Wat mij daarentegen wel aangaat, en waarvoor ik o zo dankbaar ben dat het me aangaat, is dank te moeten en behoren te betuigen voor welk een gunst en welwillendheid, tegemoetkoming en waardering mij, in het algemeen of door de enkelen in het bijzonder, betoond zijn.<sup>4</sup>

---

12 | De beweging die het schrijverschap beschrijft, gaat: *van* ‘de dichter’ – van het esthetische, *van* ‘de filosoof’ – van het speculatieve *naar* de aanduiding van de meest innerlijke bepaling in het christelijke: gaat **van** het *pseudonieme Of/Of*,<sup>5</sup> **via** *Afsluitend naschrift*,<sup>6</sup> met *mijn naam als uitgever*, **naar** *Toespraken bij het Avondmaal op vrijdag*<sup>7</sup> waarvan er twee in de Frue-Kirke [Onze-Lieve-Vrouwekerk] gehouden

---

\* Later is er echter een nieuw pseudoniem verschenen: Anti-Climacus.<sup>8</sup> Maar juist dat het een pseudoniem is, betekent, wat ook de naam (*Anti-Cl.*)<sup>9</sup> aanduidt, dat hij, omgekeerd, tegenhoudt. Heel de vroegere pseudonimiteit is lager dan ‘de opbouwende schrijver’; het nieuwe pseudoniem belichaamt een hogere pseudonimiteit. Maar zo wordt er immers ‘tegengehouden’: er wordt iets hogers getoond dat me juist terugdringt binnen mijn grenzen, terwijl het het oordeel over me uitspreekt dat mijn leven niet beantwoordt aan zo’n hoge eis<sup>10</sup> en dat de mededeling dus iets dichterlijks is.<sup>11</sup> – En iets eerder dat jaar kwam er een dun boekje uit: *Twee ethisch-religieuze essays* door H. H.<sup>12</sup> De betekenis van dit boekje (dat zich niet zozeer *binnen* het schrijverschap [tot de andere werken] verhoudt, maar veeleer totaal *tot* het schrijverschap, en dat om die reden ook anoniem was, om er volledig buiten gehouden te worden) valt niet zo gemakkelijk te duiden zonder op het geheel in te gaan. Het is als een baken *waaraan* een stuurman zich oriënteert, let wel, zo dat de stuurman begrijpt dat hij *er juist een zekere afstand toe moet bewaren*. Het definiëert de grenzen van het schrijverschap. “Het verschil tussen een genie en een apostel” (essay nr. 2) is: “het genie heeft geen volmacht”.<sup>13</sup> Maar juist omdat het genie, als zodanig, geen volmacht heeft, heeft hij ook niet de uiterste concentratie in zich die de kracht en de rechtvaardiging verleent om nadrukkelijk te zijn wat betreft: “zich te laten doodslaan omwille van de waarheid” (essay nr. 1).<sup>14</sup> Het genie, als zodanig, blijft binnen een reflectie. Dit is dan weer de categorie van mijn hele schrijverschap: *de aandacht te vestigen* op het religieuze, het christelijke – maar ‘*zonder volmacht*’.<sup>15</sup> – En uiteindelijk, om zelfs het minste in beschouwing te nemen, verscheen later *De lëlie op het veld en de vogel in de lucht*, drie godsdienstige toespraken die de tweede oplage van *Of/Of* begeleidden,<sup>16</sup> en ‘*De bogepriester*’ – ‘*De tollenaar*’ – ‘*De zondares*’, drie toespraken bij het Avondmaal op vrijdag, die Anti-Climacus’ *De ziekte tot de dood* begeleidden<sup>17</sup> – twee bundeltjes die beide in het voorwoord dat eerste voorwoord herhalen, het voorwoord tot *Twee opbouwende toespraken* (1843).<sup>18</sup> Oktober 1849.

zijn.<sup>19</sup> Deze beweging is *uno tenore* gemaakt ofwel beschreven, in één adem, als ik zo mag zeggen, zodat het schrijverschap, in het licht van *het geheel* bezien, religieus is van begin tot eind,<sup>20</sup> iets wat iedereen die kan zien, | wanneer hij het wil zien, ook wel moet zien. En zoals de bioloog aan de manier waarop de draden van het web elkaar kruisen meteen het kunstvaardig diertje herkent dat het web gesponnen heeft: zo zal de met inzicht begaafde ook inzien dat er bij dit schrijverschap iemand als bron past die qua schrijver “slechts één ding heeft gewild”.<sup>21</sup> De met inzicht begaafde zal bovendien beseffen dat dit ene het religieuze is, maar het religieuze geheel en al in reflectie geplaatst, op zo’n manier echter, dat het weer geheel en al wordt teruggenomen uit reflectie, terug in eenvoud, dat wil zeggen, hij zal inzien dat de afgelegde weg deze is: *het bereiken van, te komen tot* eenvoud.

En dit is ook (in *reflectie*, zoals het in feite oorspronkelijk was) de **christelijke** *beweging*. Christelijk is het niet het eenvoudige waar je van uitgaat, om vervolgens interessant te worden of geestig, diepzinnig, dichter, filosoof enz. Nee, juist omgekeerd; *hier* begin je, en dan word je steeds eenvoudiger, *kom je tot* het eenvoudige. Dit is, in ‘christenheid’, *christelijk* de reflectiebeweging; je reflecteert je niet het christendom binnen, maar je reflecteert je weg uit iets anders en wordt, steeds eenvoudiger, christen. Was de schrijver een rijk begaafde geest geweest, of als hij dat geweest is, als hij een dubbel zo rijk begaafde geest was geweest, dan had hij wel meer tijd nodig gehad, of dubbel zoveel tijd, om door middel van schrijversproductie deze weg te beschrijven en dit punt te bereiken.

\*   \*  
\*

Maar zoals dat wat is meegedeeld (de idee van het religieuze) geheel en al in reflectie is geplaatst en weer uit reflectie is teruggenomen: zo is ook de *mededeling* in beslissend opzicht door *reflectie* gekenmerkt geweest, of: de soort mededeling die gebruikt is, is die van de reflectie. ‘Directe mededeling’ betekent: het ware direct mededelen. ‘Mededeling in reflectie’ wil zeggen: iemand *het ware in te bedriegen*;<sup>22</sup> maar aangezien de beweging erin bestaat tot het eenvoudige

14 te komen, moet de mededeling toch ooit, vroeg of laat, weer in de directe mededeling uitmonden. Er werd begonnen, *maieutisch*,<sup>23</sup> met esthetische productie,<sup>\*</sup> en de hele pseudonieme productiviteit | heeft een dergelijk *maieutisch* karakter. Daarom was deze productiviteit ook pseudoniem,<sup>24</sup> terwijl het direct religieuze – dat van meet af aan als een voorafspiegeling aanwezig was – mijn naam droeg.<sup>25</sup> Het direct religieuze was van meet af aan aanwezig; want de *Twee opbouwende toespraken* (1843) zijn immers gelijktijdig<sup>\*\*</sup> met *Of/Of* uitgegeven.<sup>29</sup> En om dit gelijk-opgaan van het direct religieuze veilig te stellen, daarom werd dan ieder pseudoniem werk begeleid door een kleine bundel *opbouwende toespraken*,<sup>30</sup> totdat *Afsluitend naschrift* uitkwam, dat het probleem stelt dat ‘het probleem’ *kat’ ejxochvvn* [kat’ exochèn: bij uitstek] is, het probleem van heel het schrijverschap: ‘christen te worden.’<sup>\*\*\*31</sup> Vanaf dit ogenblik houdt het glore van het

14 \* Het maieutische is gelegen in de relatie tussen esthetische productiviteit als begin en de religieuze als *tevlo~* [telos: doel]. Er wordt begonnen met het esthetische, | waarbinnen wellicht de meeste mensen hun bestaan hebben, en nu wordt het religieuze zo snel in stelling gebracht dat zij die besluiten mee te gaan, bewogen door het esthetische, plotseling midden in de beslissende bepalingen van het christelijke staan, genoodzaakt in ieder geval *aandachtig* te worden.

\*\* Hiermee wordt bovendien de volgende zinsbegoocheling tegengegaan: dat het religieuze iets is waarbij je je toevlucht zoekt als je ouder bent geworden:<sup>26</sup> ‘je begint als esthetisch schrijver, en als je dan ouder bent geworden, niet langer over de kracht van de jeugd beschikt, dan word je religieus schrijver’.<sup>27</sup> Maar wanneer een schrijver *gelijktijdig* begint als esthetisch en als religieus schrijver, dan kan men de religieuze productiviteit toch zeker niet toeschrijven aan het toevallige gegeven dat de schrijver ouder is geworden; want gelijktijdig ben je toch zeker niet ouder dan jezelf.<sup>28</sup>

\*\*\* *De situatie* (in ‘christenheid’, waar men dus christen is – ‘christen’ te worden), de situatie, die, wat iedere dialecticus inziet, alles in reflectie plaatst, maakt bovendien een indirecte methode noodzakelijk, omdat de opgave er hier in moet bestaan te opereren in relatie tot zinsbegoocheling: zich christen te noemen, zich misschien inbeelden het te zijn, zonder het te zijn. Degene die het probleem stelde, kwalificeerde zichzelf daarom niet *direct*, zichzelf als christen, de anderen niet, nee, *omgekeerd*, hij ontkent het te zijn

## Nawoord bij *Mijn schrijverswerkzaamheid*

Richard B. Purkarthofer

Göfumk íþrótt  
ulfs of bági  
vígi vanr  
vammi firða  
ok þat geð,  
es gerðak mér  
vísa fjandr  
af vélöndum.

Egill Skallagrímsson<sup>1</sup>

Søren Aabye Kierkegaard heeft als een van de eersten zijn blik gericht op de conditie van de mens in de moderniteit. Met nuchtere

---

1 Egill Skallagrímsson (ca. 900-ca. 980), ongelukkig minnaar, weigerachtige boer, groot krijger en subliem dichter, van wie de eerste autobiografische berichten in een Scandinavische taal zijn overgeleverd. In het 24<sup>e</sup> vers van zijn gedicht *Sonatorrek* [Het verlies van mijn zonen] dankt hij zijn god onder andere voor de gave van de dichtkunst, die hem meer dan eens het leven redde: “De vijand van de wolf [d.w.z.: Odin], gewend aan de strijd, schonk mij een smetteloze vaardigheid [d.w.z.: de gave van de dichtkunst], en een scherpheid van geest waarmee ik van listige veinzers mijn zekere vijanden maakte”. – Hier wil ik graag een woord van dank richten aan Michal van Zelm, zowel voor veel goede gesprekken over Kierkegaard als voor zijn werk aan het vertalen van dit nawoord. – R. P.



ontsteltenis slaat hij de mens gade: een gespleten wezen in een gefragmenteerde wereld. Meer dan eens karakteriseert hij dit wezen als een ‘zelf’ – met behulp van een voornaamwoord dus, dat een reflexieve gesteldheid aanduidt, maar dat typisch genoeg noch voor een substantieel gevat ‘ik’ staat, noch voor een subject, en dat terugslaat op überhaupt niets meer.

Met een dergelijk fragiel zelf geconfronteerd verkrijgen de traditionele vormen van zelfvoorstelling en autobiografie een nieuwe betekenis en urgentie. Gangbare literaire zelfbespiegelingen in de vorm van zelfonderzoek, met name die met het karakter van een bekentenis, alsmede in de vorm van zelfverdachtmakingen, -aanklachten en natuurlijk -rechtvaardigingen, waarop men in het werk van Kierkegaard ook regelmatig stuit, zijn onder de omstandigheden van de moderniteit niet meer toereikend als het gaat om de bevrediging van een behoefte aan zelfaffirmatie. Kierkegaard schrijft de literair kunstenaar, de verteller, evenwel het vermogen toe een samenhang aan te brengen in het beleefde verleden, en hij meent dat de mens in deze vertelling zijn eigen identiteit kan vinden. Zelfvoorstelling en autobiografie worden daarmee een middel tot zelfaffirmatie en zelfs zelfconstitutie. Want, zo heet het ergens in het eerste deel van *Of/Of*:

“Onze tijd heeft alle substantiële bepalingen van familie, staat, geslacht verloren; ze moet het afzonderlijke individu geheel en al aan zichzelf overlaten, en wel zo, dat het in strengere zin zijn eigen schepper wordt [...]”<sup>2</sup>

Bij Kierkegaard wordt deze zelfconstitutie vaak geconcipieerd als iets ‘taligs’. Voor hem is de mens immers een wezen dat zichzelf niet alleen kan interpreteren, maar ook moet interpreteren, en meer dan eens bedient hij zich met betrekking tot de existentie van de mens van grammaticale en narratieve metaforen: hij vergelijkt het menselijk leven met een conjunctief, een accusatief, met tussenwerpsels: wezens die niet alleen “beproefd zijn in de *casibus* van het leven”, maar die ook onder de tijd ‘gebogen’ gaan. In de analogie met de categorie van de werkwoordstijden openbaart zich volgens

2 *Of/Of*, Amsterdam 2000, p. 161 / SKS 2, 148.

Kierkegaard de moderne gesteldheid van de mens. Hij kan zichzelf daarom zelfs beschouwen als een epigram op zijn tijd.<sup>3</sup>

De literaire vormen van de zelfvoorstelling en de autobiografische stilering die men in het werk van Kierkegaard aantreft, omspannen het hele leven, voor zover ze reiken van een bondig en lyrisch – meermaals gekozen – “motto van mijn leven”, tot een – eveneens meermaals gekozen – grafschrift, en talrijke andere vormen, waarop ik hieronder nog zal terugkomen.

Zelfbespiegeling in de vorm van autobiografische voorstelling versterkt en bestendigt echter de gespletenheid van het zelf – die met behulp van de bespiegeling juist overwonnen had moeten worden – aangezien ze juist de verwijdering tussen het zelf en zijn spiegelbeeld in de hand werken. De poging deze afstand te overbruggen voert bij Kierkegaard uiteindelijk van een biografie, een geschrift over het leven, tot een ‘thanatografie’, een werk over het sterven en de dood.

---

3 Zie Richard Purkharthofer, ‘Grammatica religiosa. Kierkegaards “linguistic turn” in der philosophischen Anthropologie?’, in J. Garff, E. Rocca, P. Søtoft (ed.), *At være sig selv nærværende. Festskrift til Niels Jørgen Cappelørn* [Zichzelf aanwezig zijn. Liber amicorum voor Niels Jørgen Cappelørn], Kristeligt Dagblads Forlag: Kopenhagen 2010, pp. 116-126. Zie voorts, voor enige fundamentele overwegingen betreffende Kierkegaards autobiografische geschriften: Alastair Hannay, “Kierkegaard and Nietzsche”, in Maria DiBattista en Emily O. Wittman (ed.), *The Cambridge Companion to Autobiography*, Cambridge University Press, New York 2014, pp. 119-132, m.n. pp. 119-125; Christopher Norris, “Fictions of Authority: Narrative and Viewpoint in Kierkegaard’s Writing”, *Criticism*, vol. 25, nr. 2, 1983, pp. 87-107; Louis Mackey, “Points of View for His Work as an Author”, in Louis Mackey, *Points of View. Readings of Kierkegaard*, Florida State University Press, Tallahassee 1986, pp. 160-192. Recentere discussies betreffende m.n. *Het gezichtspunt* en *Over mijn schrijverswerkzaamheid* zijn te vinden in Robert L. Perkins (ed.), *International Kierkegaard Commentary*, bd. 22, *The Point of View*, Mercer University Press, Macon, Georgia 2010.

## De veelvoudigheid van het schrijverschap

Afgezien van brieven aan familieleden en tijdgenoten, en enkele kleinere journalistieke werkjes, voltrekt Kierkegaards literaire werkzaamheid zich langs drie nauw op elkaar betrokken paden. Van 1833 tot eind september 1855 uit hij zich in dagboeken en aantekeningen die (onder andere) de gepubliceerde werken voorbereiden, aanvullen, zelfstandig begeleiden en bediscussiëren. In de periode die intreedt na de verschijning van twee vroege zelfstandige publicaties, die Kierkegaard achteraf gezien niet tot het schrijverschap rekent,<sup>4</sup> kunnen de tijdens zijn leven gepubliceerde werken worden onderverdeeld in pseudonieme en onder eigen naam gepubliceerde werken.

De eerste groep teksten beschrijft van binnenuit de conditie van de mens in de moderniteit: een gefragmenteerd, van zichzelf vervreemd wezen in een wereld die van verveling aan elkaar hangt, een wezen dat vertwijfeld poogt het algemene met het enkele te verenigen en dat tegenover God altijd ongelijk heeft (in de drie hoofdafdelingen van *Of/Of*), gevangen in een conflict tussen absolute eisen en menselijke waarden (*Vrees en beven*), niet in staat een verloren werkelijkheid terug te winnen (*De herbaling*), geconfronteerd met de absolute paradox (*Filosofische kruimels*), en bovendien geplaagd door een diepe angst voor de mogelijkheid van de vrijheid en het goede (*Het begrip angst*).

Ondertussen verschijnen er in de jaren 1843-1844 onder eigen naam zes bundeltjes met in totaal achttien opbouwende toespraken. Met nieuwtestamentische teksten als uitgangspunt voegen ze zich in een exegetische en homiletische traditie en richten ze zich tot mensen die dan wel in verstrooidheid mogen leven, maar die toch het vermogen bezitten om tot zichzelf te komen en een eenvoudig en zinvol leven te leiden. Ook in deze teksten wordt de mens als wezen in de tijd aangesproken, en wel als wezen dat zich beweegt binnen het spanningsveld tussen een (mogelijkerwijs gemankeerd) verleden en zorgen om de toekomst.

Bij de tot nu toe genoemde werken komen nog *Drie toespraken bij denkbeeldige gelegenheden* (1844), dat onder eigen naam is verschenen;

---

4 *Het gezichtspunt voor mijn schrijverswerkzaamheid*, p. xxx / SKS 16, 15.